

Н. С. БОРОДІНА
(Миколаїв, Україна)

ОСНОВНІ КЛАСИФІКАЦІЙНІ РЯДИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОДИДАКТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Проаналізовано різні принципи та підходи до класифікації лінгводидактичних термінів. Здійснено спробу створити власну класифікацію, поклавши в її основу семантичний принцип, принцип історизму, джерелознавства, системності, словотвору, функціональності. Виявлено та описано основні ряди лінгводидактичних термінів.

Ключові слова: термін, лінгводидактичний термін, лінгводидактична термінологія, класифікація лінгводидактичних термінів.

Уперше лінгводидактична термінологія привернула до себе увагу у 80-х рр. ХХ ст. Сьогодні існують різні принципи й підходи до класифікації методичних термінів. Спроби розв'язати зазначену проблему здійснили Н. М. Захлюпана, І. М. Кочан, М. Львов, М. Пентилюк та ін. У їхніх працях уперше детально подано тлумачення термінів методики мови як окремої термінології. М. Львов, зокрема, поділяє методичні терміни на групи за джерелами виникнення й за ступенем конкретності або абстрактності поняття (ССМРЯ, с. 5–8). І. М. Кочан та Н. М. Захлюпана визначають такі групи цих термінів: *загальнопедагогічні, психологічні, власне методичні терміни й терміни, що стосуються лише викладання української мови як навчальної дисципліни* (СДМУМ, с. 5). У “Словнику-довіднику з української лінгводидактики” виділено терміни *загальнодидактичні, лінгводидактичні, мовленнєвознавчі, інноваційні* (СДУЛ, с. 4). Аналіз зазначених підходів до поділу лінгводидактичних термінів на групи дозволив створити узагальнену класифікацію лінгводидактичних термінів української мови, що й було метою цієї статті.

В основу класифікації покладено семантичний принцип, принцип історизму, джерелознавства, системності, словотвірний, функціональності. Принцип історизму забезпечив відображення традиційно закріплених у лінгводидактиці термінів та нових, спричинених сучасними процесами в системі мовної освіти. Джерелознавство сприяло встановленню походження лінгводидактичного терміна, ступеня зв'язків його із системою понять суміжних із методикою наук. Водночас цей принцип дозволив визначити той новий зміст, що вкладається в лінгводидактичне поняття й відрізняє його від відповідного педагогічного, психологічного та ін. Принцип системності дав змогу представити лінгводидактичні терміни як сукупність, що входить до системи лінгводидактичних понять, виявити внутрішньопредметні зв'язки між поняттями лінгводидактики, розкрити не тільки родові, а й видові лінгводидактичні поняття тощо. Семантичний принцип сприяв урахуванню змісту лінгводидактичних понять. Принцип функціональності визначив важливість і значення лінгводидактичних понять і термінів, їх застосування учителями-практиками. Словотвірний принцип дозволив виявити найпродуктивніший спосіб творення лінгводидактичної термінології.

Ураховуючи перелічені принципи, було визначено такі критерії класифікації лінгводидактичної термінології: за джерелами виникнення; за походженням; за будовою; за ступенем інновації в лінгводидактиці; за структуруванням навчального матеріалу.

В основу поділу лінгводидактичних термінів на групи за джерелами виникнення покладено класифікацію М. Львова (ССМРЯ, с. 5) і виділено такі групи:

Загальнодидактичні терміни. Виражають поняття, спільні для різних галузей дидактики (*урок, метод навчання* тощо). Такі поняття мають власний зміст. Засвоєні методикою педагогічні поняття стають вужчими, поділяючись на види й підвиди (ССМРЯ, с. 6), наприклад, поняття “уміння учнів” поділяється на поняття “*мовні вміння*”, “*нормативні вміння*”, “*комунікативні вміння*” тощо. Так складається система понять, у якій ступінь узагальненості лінгводидактичних понять значно нижчий, ніж у родових дидактичних понять.

Методично-лінгвістичні терміни. Запозичені методикою з лінгвістики, а також із суміжних з лінгвістикою наук: психолінгвістики, літературознавства тощо (*етапи вивчення синтаксису, вивчення орфографії в школі* тощо). Ці поняття й терміни на їх позначення, своєю чергою, поділено на: 1) назви об'єктів вивчення, тобто розділів, тем і підтем шкільного курсу мови. Так, у цю підгрупу входить не поняття “дієслово” (предмет лінгвістики), а лінгвометодичне поняття “дієслово в курсі української мови” (предмет вивчення в школі, елемент змісту навчання); 2) назви лінгвістичних, текстознавчих та інших понять, явищ, які не вивчають у школі, але вони входять до фахового словника словесника (*етимологічний аналіз, принципи української орфографії, фонема, дискурс* тощо); 3) мовленнєвознавчі (психолінгвістичні) терміни прийшли до лінгводидактики з комунікативної лінгвістики та психолінгвістики (*комунікативна компетенція, аудіювання, говоріння, ситуація спілкування, адресат мовлення, мовленнєва дія* тощо). Вони розкривають зміст методики формування комунікативної компетенції учнів, психологію мовлення, формування навичок мовленнєвої діяльності.

Не можна чітко розмежувати поняття й терміни перших двох груп, але все ж різниця між ними є: терміни першої групи є загальнодидактичними, стосуються методики викладання будь-якого предмета шкільного циклу, відбивають загальні питання дидактики, психології, виховання тощо, а терміни другої групи є специфічними, вживаються тільки в лінгводидактиці.

Навчання мови неможливе без урахування психологічних особливостей учнів та психологічних умов засвоєння лінгводидактичного поняття, тому окремо виділяємо групу психологодидактичних термінів, які застосовують у методиці викладання мови (*проблемне вивчення мовних явищ, абстрактне мислення, сприймання лінгвістичних понять* та ін.)

Виділення етнолінгводидактичних термінів зумовлене впливом народної педагогіки на лінгводидактику (*рідна мова, етнічно-зорієнтована мовна особистість, українознавчий підхід до навчання мови* тощо).

Власне лінгводидактичні поняття й терміни (їх більшість). Ці терміни виникали поступово, паралельно з розвитком методики (*диктант – зоровий, слуховий, орфографічне правило, творчий переказ, переказ-переклад, коментоване письмо, граматичний розбір, орфограма, пунктограма* тощо). Деякі з них вини-

кли історично в процесі розвитку методичної практики (*диктант, переказ*), деякі запозичені з журналістики (*редагування, рецензія*), інші взято з лінгвістичних теорій (*лінгвістичний експеримент, артикулювання звуків, опис, розповідь, роздум* – терміни, які називають типи мовлення, своєю чергою, були запозичені лінгвістикою з філософії). Отже, до власне методичних ми відносимо терміни, що є назвами специфічних методів і прийомів, характерних тільки для вивчення української мови, назви засобів навчання мови, помилок і недоліків учнів, поняття з історії методики викладання української мови. Власне методичні терміни, за М. Львовим, ми поділяємо на п'ять підгруп: назви методів, прийомів, характерних лише для методики викладання української мови (*спостереження над мовою, складання схеми речення, аналіз тексту, редагування* тощо); назви вправ і завдань на уроках української мови (*вільний, творчий диктант, твір-роздум, переказ, словниковий диктант, редагування тексту, творчий переказ, списування*); назви засобів навчання української мови (*шкільний орфографічний словник, збірник диктантів, підручник з української мови, кабінет української мови, програма з української мови* тощо); назви помилок, недоліків у вивченні української мови (*орфографічна, граматична помилка, тавтологія, плеоназм, груба помилка, однотипна помилка*); поняття й терміни з історії лінгводидактики (*ліквідація неписьменності населення, звуковий метод, проектний метод вивчення мови, комплексні програми з української мови*) (ССМРЯ, с. 8–9).

Усі лінгводидактичні терміни утворюються шляхом семантичного звуження чи розширення старого, загальноновживаного слова, афіксації, синтаксичного сполучення двох або більше слів, запозичення. Оскільки кожен термін утворюється на основі лексичної бази сучасної української літературної мови або запозичується з інших мов, за п о х о д ж е н н я м лінгводидактичні терміни поділяємо на:

- терміни, які перейшли до наукової лексики із загальнонародної мови (*помилка, вільний диктант, мовні здібності*), тобто утворилися переосмисленням, термінологізацією звичайних побутових слів, звукуванням лексичного значення побутового слова до конкретного наукового поняття, його конкретизацією, втратою багатозначності, здатністю мати синоніми й антоніми в межах терміносистеми. Часто при цьому значення терміна певною мірою вмотивовується значенням відповідного загальноновживаного слова. Так, термін *вільний диктант* означає “диктант із зміною тексту, який дозволяє під час запису добирати власні мовні засоби”. Термін *помилка* в лінгводидактиці використовують на позначення порушення мовної норми (СДУЛ, с. 103). Як бачимо, термін різниться від звичайного слова чіткою визначеністю й однозначністю, чого немає в загальноновживаних словах;

- терміни, утворені на основі автохтонних лексем з використанням наявних у них словотвірних моделей та іншомовних компонентів (*українознавча змістова лінія, роздум, опис*). Зазначимо, що професійне спілкування студентів-філологів і вчителів-практиків було б неможливе без використання власне українських слів (перша й друга підгрупи). Ці слова складають загальноновживаний словник студента і є самостійними найменуваннями та синонімами до інтернаціональних термінів. На належність термінів до групи власне українських слів указують словотвірні й морфологічні ознаки. В українській мові, наприклад, абстрактні іменники, які здебільшого позначають наукові поняття, утворюються за допомогою суфіксів *-ість, -ани* (*комунікативна компетентність, словесність, наочність, читання* тощо), віддієслівні іменники – безафіксними спосо-

бом (*переказ, роздум, опис*) або за допомогою суфікса **-анн** (*читання, аудіювання, списування*). Аналіз лінгводидактичної лексики української мови дає підстави стверджувати, що в ній найбільше представлені абстрактні віддієслівні іменники на **-ість, -ання, -ія** та іменники, утворені безафіксним способом;

- терміни іншомовного походження (*алгоритмізація, стандарт, концепція, мотивація*) утворилися шляхом запозичення та калькування;
- значну частину термінів іншомовного походження становлять інтернаціоналізми (*метод, контекст, тезаурус*). Найбільш вивченими з них є “європеїзми”, переважно слова грецької та латинської мов, зокрема *метод, орфограма, графема, граMATика, принцип, текст* тощо. Багато слів в українській методичній лексиці належать до запозичень, наприклад: *контекст, інтенція, експеримент, диференціація, інтерференція* тощо (УМЕ, с. 682).

Лінгводидактичні терміни за будовою поділяємо на терміни-слова (*переказ, твір, аудіювання, читання, списування* тощо) і терміни-словосполучення (*мовний тиждень, концепція навчання української мови*). Стійкі термінологічні словосполучення, в яких представлена система родо-видових відношень понять, є особливо поширеними в лінгводидактичній термінології (*календарне планування, підсумок уроку*). Більшість новаційних лінгводидактичних термінів є словосполученнями, що зумовлено складністю методичних понять, прагненням фахівців із лінгводидактики якомога точніше передати їхню сутність, конкретизувати, показати класифікаційну відмінність. На думку М. А. Москаленка, серед термінів-словосполучень є кілька різновидів: 1) у деяких із них обидва елементи мають тільки термінологічне значення (*мовленнєва компетенція*); 2) в інших – лише один з елементів, означуване слово, має термінологічне значення (*коментований диктант*); 3) є терміни-словосполучення, означуване слово в яких не має спеціального значення, а терміном є тільки означення (*мовленнєва ситуація, стилістичний експеримент, змістова лінія, лінгвоукраїнознавчий аспект*) [1]. Більшість термінів-словосполучень лінгводидактики належать до третього типу. У них означуване слово є або загальноновживаним, або словом-терміном суміжної науки (педагогіки, психології тощо).

За часом виникнення, ступенем новизни українські лінгводидактичні терміни поділяємо на традиційні та новаційні. Методика викладання української мови – наука не нова. Багато її понять і термінів є усталеними, не викликають сумнівів чи розбіжностей у своєму тлумаченні. Наприклад, *методи навчання мови, типологія уроків мови, переказ, твір, роздум* тощо. Водночас інноваційні процеси, що охопили сучасну школу, призвели до появи у вітчизняній лінгводидактиці нової термінології. Вона фіксується в шкільних програмах, підручниках, державних законах про освіту, концепціях і стандартах, навчально-методичній літературі, лінгводидактичних словниках тощо. У розумінні цих термінів між методистами подекуди існують розбіжності. Так, нетрадиційні методи викладання називають сьогодні *активні, інтерактивні, імітаційні, нетрадиційні, продуктивні*, хоч усі перелічені терміни фактично є назвою одного поняття; немає й досі чіткого визначення багатьох видів диктантів (*синтезований, диктант-диспут, диктант інформаційної дії, диктант-тиша* та ін.).

Методика опрацювання змістових ліній шкільної програми з мови передбачає використання загальних та специфічних, вузькоспрямованих термінів, тому всі лінгводидактичні терміни ми ділимо на групи залежно від змісту на-

вчального матеріалу і структурування шкільного курсу мови на загальнолінгводидактичні (*диктант, помилка, мета уроку*) і специфічні, що вживаються у процесі реалізації окремих змістових ліній (*граматичне питання, орфограма, комунікативні вміння, активний словник учнів* тощо). Серед специфічних виділяємо терміни мовленнєвознавчі, мовні (лінгвістичні), соціокультурні й стратегічні. Лінгвістичні й мовленнєвознавчі терміни ми вже описали, більш детально зупинимося на соціокультурних і стратегічних. Виникнення соціокультурних термінів пов'язане з потребою виховання “національно свідомої мовної особистості”, з реалізацією на уроках мови культурологічного принципу, спрямованого на ознайомлення учнів з історією, традиціями українського народу. Це такі лексеми, як *культурна пам'ять учнів, лінгвоукраїнознавство, мовний знак* та ін. Стратегічні терміни забезпечують реалізацію діяльній (стратегічній) лінії шкільної програми, оволодіння учнями мисленневими прийомами й методами порівняння, аналізу тощо, усвідомлення школярами структури власної пізнавальної діяльності. До них відносимо терміни *пізнавальна дія, пізнавальна активність учнів, мисленнєві дії, мета пізнавальної діяльності* та ін.

Отже, лінгводидактична термінологія – складна система. В основу її класифікації покладено джерела виникнення лінгводидактичного терміна та зв'язки його з поняттями суміжних наук, походження й будову, ступінь новизни в науці, зміст і структурування шкільного курсу української мови. Подальші дослідження вбачаємо в спеціальному лексикографічному вивченні термінів кожної з виділених груп, зокрема їх функціональних, лексико-семантичних, словотвірних особливостей тощо.

1. Москаленко М. А. Нарис історії української граматичної термінології. – К.: “Радянська школа”, 1954. – 223 с.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

- СДМУМ – Кочан І. Н., Захлопана Н. М. Словник-довідник з методики викладання української мови. – Львів: Видав. центр ЛНУ, 2002. – 248 с.
- ССМРЯ – Львов М. Словарь-справочник по методике русского языка: Учеб. пос. для студ. пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1988. – 240 с.
- СДУЛ – Словник-довідник з української лінгводидактики: Навч. пос. / Кол. авторів за заг. ред. М. Пентиліук. – К.: Ленвіт, 2003. – 149 с.
- УМЕ – Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

N. S. BORODINA

MAIN CLASSIFICATION LINES IN THE UKRAINIAN LINGUODIDACTICS TERMINOLOGY

Various principles and approaches to the classification of linguodidactics terms are analyzed. An attempt to create a general classification based on semantic principles of historicism, source system, word formation and function study is made; the main lines of linguodidactic terms are discovered and described.

Key words: term, linguodidactics term, linguodidactics terminology, classification of linguodidactics terms.